

І. П. Клімаў,
кандыдат філалагічных навук,
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт
культуры і мастацтваў

ВЫРАЖЭННЕ АСОБЫ Ё ПРАДМОВЕ ВАСІЛЯ ЦЯПІНСКАГА

Прадмова Васіля Цяпінскага – палымяны публіцыстычны твор, які прысвечаны друкаванаму Евангеллю, перакладзенаму і выдадзенаму беларускім пратэстантам каля 1574 г. Прыкладна ў той жа час узнікла і сама Прадмова, якая, аднак, захавалася ў рукапісе, выкананым перапісчыкам Супрасльскага манастыра каля 1580 г., але, верагодна, паводле друкаванага арыгінала, які да сучаснасці не дайшоў. Твор мае ўскладненую кампазіцыю і характарызуецца складанай стратэгіяй апавядальніка [1, с. 82–83]. У розных кампазіцыйных частках Прадмовы адрасант набывае рознае граматычнае афармленне.

У далейшым цытацыя твора ажыццяўляецца паводле арыгінала (помнік неаднаразова публікаваўся (гл. напрыклад, некалькі яго факсімільных публікацый [2, с. 61–67; 3, с. 2–9]) з захаваннем пунктуацыйных знакаў, але з неістотнымі графічнымі спрашчэннямі. Напісанні пад цітламі не раскрываюцца, вынасныя літары бяруцца ў дужкі, пасля цытаты ў дужках прыводзіцца нумар радка.

Усяго ў творы вылучаецца сем частак, умоўна названых як «уступ», «прэзентацыя», «выкрыванне», «сведчанні», «звяртанне», «запавет», «дакончанне» (у дэталях гл.: [1, с. 76–82]). Цікава, што адна з частак, «выкрыванне», пры гэтым амаль зусім пазбаўлена выражэння асобы апавядальніка. Гаворка ў ёй вядзецца або ад імя няпэўнай асобы: *хто бгобоиныи не задержитъ* [г. зн. не задрыжыць] ... *хто бы не муси(л) плакати...* (85–86)¹, або пра розныя іншыя суб'екты гутаркі: *некоториє и писмо(м) се свои(м)... встыдаю(т)* (95–96), *тыє што се межи ними зову(т) дховными, и учителя* (98–99), у тым ліку абстрактныя суб'екты: *оная ясная и(х), в слове бжьем мдрость* (91–92), *такая оплаканая, неумеетность* (94–95). Толькі аднойчы ў гэтай частцы аўтар дазволіў сабе непасрэдна ўмяшацца ў выклад – праз устаўную канструкцыю *смѣле мовлю* (99). У астатніх частках твора аўтар мяняў стратэгію апавядальніка, выступаючы то ад 1-й асобы, то ад 3-й, то ў адз. л., то ў мн. л. Такім чынам, практычна ва ўсіх частках твора

¹ Фактычна нейтральнай паводле ліку асобы – з-за ўжывання няпэўнага займенніка *хто*.

прысутнічае хістанне ў граматычным выражэнні асобы.

У частцы, названай як «уступ», апавяданне вядзецца напачатку ад 3-й асобы адз. л.: *Иж се имя свое по(д)писывае(т)...* (12–13), затым – ад 1-й асобы мн. л.: *ясне <о> на(с) тое што на(м) для того задавано и о на(с) мнимано бываеть...* (14–17), а на самым канцы гэтай часткі аўтар уводзіць іншы суб'ект гутаркі – Бога (у 3-й асобе адз. л.): *ве(д) же да(ст) бгъ во всеи моеи поборе, и о каждо(м) лепей ни(ж) о себе розумѣючи* (20–22). Але фраза *име(н) наши(х) не смѣли по(д)писова(т)* (20) яўна пазначае сукупнасць асоб – з-за ўжытку прыналежага займенніка 1-й асобы мн. л. і мн. л. назоўніка *имя*.

У частцы, названай «прэзентацыя», выклад паслядоўна вядзецца ад 1-й асобы адз. л., аднак загаловак усёй Прадмовы тут аформлены ў 3-й асобе адз. л.: *ВАСИЛЕИ ЦЯПИНСКИИ ЗАЦНОЙ МОНА(р)ХИ(и) слове(н)скои, а злаца богобоины(м)* (24–25). Аднак напрыканцы «прэзентацыі» Цяпінскі ўводзіць іншы суб'ект гутаркі (*Пана*, г. зн. Госпада), а таму вядзе выклад ад імя 3-й асобы адз. л.: *па(н) оучини(т) и взбоудитъ* (81).

У «сведчаннях» аўтар амаль усюды выражаны 1-й асобай адз. л.: *Ту(т) бы(х) я имъ* (105), *которое могу мови(т)* (120), *Бы были мовлю* (135), *Але то(л)ко оди(н) явны(и), ясныи а ве(ч)ное паме(ти) годныи прикла(д) и(х) припомню* (147–148) і інш. Аднак у сярэдзіне «сведчанняў» Цяпінскі раптам пераходзіць да 1-й асобы мн. л.: *тогда и о(т)ту(л) досы(т) знакъ немалыи мае(м)* (129–130). Тут ён яўна гаворыць ад імя нейкага ўяўнага калектыву (славяне ці русіны), пры гэтым няясна, ці залучае ён і чытача. Да сваёй аўдыторыі аўтар тут звяртаецца ў 3-й асобе мн. л.: *словае, которы(м)* (130), *о и(х) ... мевали ... выдвигали. ... оучоныи были. ... живо(т) светобливыи вели, ... знашали, лечили, направляли. ... о(т)делили, ... были показали. ... о ни(х) (136–146), они ... были ... оздобени. ... были доказали, ... выложили, и мели, и на(м) зоставили* (149–161) або радзей у адз. л.: *словае ... бы(л) лю(д) довстипныи* (130–131). З гэтага зразумела, што аўтар адносіць сябе да ліку славян (разам з чытачом і/ці сваімі паплечнікамі). Апрача таго, у «сведчаннях» часта ўводзяцца іншыя суб'екты гутаркі: *хто бгобоиныи не задержитъ* [г. зн. задрыжыць] ... *хто бы не муси(л) плакати* (85–86), *оная ясная и(х), в слове бжьем мдрость. а которая и(м) была праве яко врожоная, гды о(т) ни(х) о(т)ишла, на ее мѣстьце наты(х)мѣсть, такая оплаканая, неуместность пришла* (91–95), *некоторыи и писмо(м) се свои(м) ... встыдаю(т)* (95–96), *тыи што се межи ними зову(т) дховныи, и учителя ... намней его не*

вмею(т), намнеи его вырозуме(н)я не знаю(т), ани се в не(м) цвича(т). але и ани школы ... не маю(т) ... запровоюю(т) (98–104), о(д)ного, з мнозства ли(ч)бы оны(х) словя(н), иоанна або григория которы(х) дле великое, ... и для вдячное и(х) вымовы, а(ж) золотоустыми звали. бы были живы, ... естли бь бо тебе(р) были заисте зуме(т) бы се мусели (105–111), кто бы хоте(л) а оумель то(т) выкла(д) чести, обачи(л) (123–124), то(т) му(ж) нашъ мильи словени(н) ... выклада(л) ... оуме(л) (125–128), иные (вси) народы (161) і інш. Усе гэтыя суб'екты гутаркі аформлены 3-й асобай адз. ці мн. л.

У «звяртанні» аўтар выкарыстоўвае ўжо форму 1-й асобы мн. л.: *оуказуемъ по собе (178), хотели и усиловали (193)*. У першым выпадку аўтар, напэўна, гаворыць з пазіцыі калектыўнага множнага («мы ўсе»), у апошнім гаворка пра школы) вядзецца, відаць, ад імя аўтара і яго паплечнікаў. Галоўным адрасатам паведамлення ў гэтай частцы выступаюць *зацные панове (166)*, якія ампліфікуюцца як *вы (169)* і прыналежнымі займеннікамі ў форме 2-й асобы мн. л.: *чере(з) вашъ ретунокъ ... з вами...* (197–198). Але і тут уводзяцца іншыя суб'екты гутаркі – гэта абстрактныя ўвасабленні, якія выражаны 3-й асобай адз. л.: *простота члвка бе(д)ного посполитого. на ва(с) очи завж(д)ы оудавала, и удае(т), и за вами иде(т) (170–173)*.

Апавяданне ў «запавеце», самай малой частцы твора, найбольш разнастайнае. З аднаго боку, аўтар пачынае гаворку пра сябе ў 1-й асобе адз. л.: *ту(т) вжо конецъ речи моеи чиню. Которую замыкаючи, и то в жалости моеи мовлю (199–200)*, але затым ужывае так званы *pluralis modestiae* (множны сціпласці), што падмацавана ўжываннем прыналежных займеннікаў, суадносных з формай займенніка 1-й асобы мн. л.: *за нию невдячность ... тую казнь о(т) на(с) о(т)далити. злаца тебе(р) на око види(м) (201–203)*. Відавочна, што ў дадзеным кантэксце аўтар такім чынам імкнуўся пазбегнуць згадкі ўласнай асобы, дэманстраваў сваю сціпласць. Аднак затым ён вяртаецца да 1-й асобы адз. л., калі гаворыць пра сваіх нядобразычліўцаў: *не мовлю вси(х) але таки(х) ... ни ... спирати хочу (210–212)*. Пасля гэтага Цяпінскі зноў пераходзіць да *pluralis modestiae*, якое, магчыма, спалучаецца з калектыўным множным (1-й асобы мн. л.): *муси(м) до маестату бжего отозва(т) се пере(д) котори(м) вси стати мусимъ. а в то(м) ничего не вонтьпи(м) (213–215)*. Напрыканцы «тастаменту» ўводзяцца і іншыя суб'екты гутаркі, выражаныя асабовымі назоўнікамі: *оныи справедливыи су(д)я... і неприятели (215, 216)*.

Да канца свайго твора Цяпінскі захоўвае ўжо адзінае выражэнне асобы: у «дакончанні» апавяданне вядзецца з пазіцыі *pluralis modestiae*: *проси(м)* (217, 224), *естосмы готови* (223), што ампліфікуецца ўжываннем прыналежага займенніка і форм ускосных склонаў асабовага займенніка 1-й асобы мн. л.: *нишои злости* (219), *в на(с)* (218), *з стороны на(с)* (219), *на(м) вину дае(т)* (221), *нехай на(с) не соромоти(т), але на(с) нехай ... наминае(т)* (221–223), *на(с) ... преследую(т)* (225), *з нами* (229). У гэтай частцы аўтар таксама звяртаецца да *побо(ж)ного чито(л)ника* (217) ці да *вси(х) побо(ж)ны(х)* (224) і згадвае тых, *каторіє на(с) щипа(н)єм огижа(н)єм преследую(т)* (225–226).

Такая бяспынная змена ў творы граматычнага выражэння асобы апавядальніка абумоўлена камунікатыўнай стратэгіяй аўтара. Калі Цяпінскі гаворыць пра свой даробак і сваю дзейнасць, а таксама выказвае ўласныя меркаванні, то звяртаецца з пазіцыі 1-й асобы адз. л. Гэта сведчыць пра яго гатоўнасць браць на сябе адказнасць за ўласныя словы ды справы. Калі ж аўтар пачынае гутарку пра сябе, то выкарыстоўвае *pluralis modestiae*, каб прадэманстраваць уласную сціпласць. Аднак у шэрагу выпадкаў мн. л. 1-й асобы ў яго выражае множны калектыўны лік, пазначаючы аўтара разам з яго паплечнікамі / памочнікамі (так званы множны інклюзіўны) або ўключаючы яшчэ і чытача (так званы множны эксклюзіўны). Гэта здольна праліць святло на некаторыя экстралінгвістычныя аспекты дзейнасці Цяпінскага, зашыфраваныя ў яго Прадмове.

1. *Клімаў, І. П.* Змест, кампазіцыя і жанр «Прадмовы Васіля Цяпінскага» / І. П. Клімаў // Беларускі археаграфічны штогоднік. – Мінск, 2006. – Вып. 7. – С. 73–94.

2. *Лабынцев, Ю. А.* Описание изданий Несвижской типографии и типографии Василия Тяпинского / Ю. А. Лабынцев. – М. : Гос. библиотека СССР им. В. И. Ленина, 1985. – 68 с.

3. *[Vorrede]* // *Evanhelijs in der Übersetzung des Vasil Tjapinski um 1580: Facsimile und Kommentare* / hrsg. Н. Halenčanka. – Paderborn ; München ; Wien ; Zürich, 2005. – S. 2–8. – (Biblia Slavica. – Ser. 3. – Bd. 5).